

УДК 316.334.56

І. П. Шепеленко, кандидат соціологічних наук, доцент

ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПТУ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ МІСТА

У статті розглядаються основні напрями дослідження життєвого простору, що репрезентовані в західних та вітчизняних соціологічних теоріях та соціальних практиках. Акцент робиться на дослідженні таких парадигм: структуралістська, структурно-функціональна, феноменологічна, еволюційна, інвайронментальна, синергетична. Автор підкреслює, що, виступаючи формою соціального простору, життєвий простір зберігає принципи і категоріальний апарат його теоретичних положень, і переконливо демонструє власні аналітичні можливості у дослідженні такого типу спільноти, як місто. Загальні теоретичні підстави для дослідження феномену міста ще не вироблені, у зв'язку з чим великий комплекс даних щодо міських систем складається з окремих наукових досліджень різної властивості, зосереджених на якомусь одному аспекті. Темп і масштаби суспільних трансформацій не дозволяють виробити уніфіковані критерії та описові параметри, тому дослідження життєвого простору міста є актуальними.

Ключові слова: життєвий простір, соціальний простір, міське середовище, структурування міського простору.

Постановка проблеми. Зростаючий науковий інтерес до міської тематики ініціює освоєння нових сфер і методів її осмислення. Одним із кроків у зазначеному напрямі є дослідження міста в проблемному полі концепції життєвого простору. Зберігаючи логічні і смислові принципи теорії простору соціуму, актуалізуючи методологічні позиції середовищного підходу, концепція життєвого простору відкриває нові можливості у виявленні різних структур урбанізованого суспільства. Мова в даному випадку йде про змістовне визначення міста як місця зосередження суспільного життя, штучно організованого середовища проживання, що поєднує в собі систему природних і соціально створених умов життєзабезпечення.

Застосування і використання концепту «життєвий простір» у соціологічних дослідженнях, її розгляд у нових і найрізноманітніших контекстах, зростання її ціннісної та смислової навантаженості свідчить про зростаючий інтерес дослідників до цього феномену людського буття. Однак ми маємо справу із ще недостатньо вивченою, складною і багатогранною реальністю, у зв'язку з чим постає необхідність подальшого поглибленого дослідження життєвого простору людини, особливо в її найбільш типових місцях лока-

лізації — містах. Останнім часом тема міста все активніше розглядається соціологами та представниками різних соціальних наук, оскільки місто цілеспрямовано перетворюється на основний сегмент життєвого простору сучасної людини.

Аналіз актуальних досліджень. Осмислення концепту життєвого простору проводиться на засадах міждисциплінарних наукових досліджень соціологами, філософами, економістами, архітекторами, екологами, представниками різних соціальних парадигм і теорій.

Мета статті — систематизувати основні напрями дослідження концепту життєвого простору, репрезентовані в західних та вітчизняних соціологічних теоріях та соціальних практиках.

Вклад основного матеріалу. Проблема життєвого простору є порівняно новим поняттям, що стоїть на роздоріжжі геополітичної теорії, екології, філософії та соціології і всіх їх напрямів і підрозділів (соціальна філософія, онтологія, гносеологія, герменевтика, феноменологія, інвайронментальна соціологія, соціальна екологія). Протягом останніх років вона досліджувалася безсистемно, під різними кутами зору, з різних позицій і підходів, мета яких полягала у виявленні окремих фрагментів феномену життєвого простору людини. Головним чином життєвий простір досліджувався у взаємозв'язку з глобальними трансформаціями та геополітичними проблемами. Специфіка сучасної ситуації полягає в тому, що внаслідок вибухового розширення перетворювальної діяльності загострилася проблематичність людського існування в цілому та в окремих регіонах, містах — зокрема. Динамічні перетворення соціальної реальності, які відбуваються у даний час, зробили проблему життєвого простору досить актуальною, що змушує по-новому поглянути на неї як на феномен, що виражає найважливіші форми соціального буття людини, і як на фактор змін у житті суспільства.

Термін «життєвий простір» був введений у науку в 30-ті рр. ХХ ст. К. Хаусхофером [1] і продовжує застосовуватися в теоріях географічного детермінізму і геополітики для визначення синтезу ідей життя і цивілізаційного простору. Як відомо, у концепціях геополітики системоутворюючим елементом життєвого простору визначальною формою життя народу стає держава. У роботах класиків геополітики простір — це безперервне життєве тіло етносу, здатне до змін у залежності від дій держави. Пізніше на процес дослідження життєвого простору особливий вплив справив просторовий метод сучасної теорії суспільства у світлі взаємодії натуралістичної та культурної дослідницьких парадигм. Поняття «життєвий простір» та «соціальний простір» одним із перших до широкого наукового обігу ввів соціолог П. Сорокін і використовував його для створення теорії соціальної стратифікації та соціальної мобільності. Поява таких напрямів у межах на-

уки, як «соціальна топологія», «соціологія простору», переконливо демонструють аналітичні можливості категорії «простір» у соціології.

Починаючи із соціоцентричної традиції Е. Дюркгейма простір розглядався насамперед як спосіб з'єднання соціальних явищ і метод їх системного структурування. Просторовий критерій відбив ступінь поглинання природного середовища соціальним організмом, трансформацію форм організації суспільного життя і територіальні аспекти існування суспільства.

Сьогодні міські форми соціальних практик усе ширше охоплюють суспільні маси, поняття «сучасний» і «урбанізований» практично ототожнюються. Тотальне розширення сфери соціального в межах природного світу стало проблемою теперішнього часу, породило ряд криз, які мають глобальний масштаб. Екосистема міст — класичний приклад антропогенізації навколишнього середовища. Сьогодні планування соціального розвитку країни в цілому та міста зокрема не можна здійснювати незалежно від певного контексту — природного і соціального. У русі останніх десятиліть інвайронменталізація простору набуває онтологічного характеру. Існування в умовах ризику та виживання утворює також стійкий емоційний фон, що вибирає почуття тривоги, приниження, обурення, недовіри. Це виробляє очевидний антисоціальний ефект — гальмує об'єднуючий початок у соціальних контактах, породжуючи замкнуті соціальні групи, недовіру до діяльності більшості соціальних інститутів, конфлікти із владою на різних щаблях, етнічні протиріччя, міжгрупові конфлікти. Тому в дослідженні організації міського середовища природний фактор і людські взаємини не можуть бути осмислені без визнання важливості психологічного фону на конкретний період часу. Дослідницька увага соціологів спрямована на застосування методів, за допомогою яких просторовий категоріальний апарат (центр, периферія, регіон, топоси, місце, сфери, території) залучається для визначення соціально-територіальних відмінностей у глобальній урбомережі і виявлення можливостей життєздатного розвитку міста як органічної цілісності.

Структуралістська парадигма, вивчаючи явища в їх цілісності, мінливості, контекстуальності і здатності до саморегуляції, відкрила широке поле для вивчення структур відносин, їх природи, відтворення, сталості або трансформації. У цьому сенсі цікавими є постструктуралістські дослідження, в яких багатовимірні соціальні контакти у зв'язку з виробництвом/споживанням, владою, повсякденним досвідом, культурою тощо утворюють поля зв'язків між агентами й елементами взаємодій, фіксуються просторовими структурами, конкретизуючись як територіальність, регіоналізація, топологія, дистантність (П. Бурдьє, М. Фуко, П. Бергер, Ж. Бодрійяр, П. Штомпка, Т. Хагерstrand, Е. Гідденс).

У межах структурно-функціонального підходу акцент зміщений на динаміку різних просторових форм і просторів, що зв'язують, — комунікації, потоки, мережі. Розвиток загальної соціальної структури формує просторові форми і процеси, і простір постає вираженням суспільства, емерджентним потоком швидкоплинних процесів і ризиків, які, функціонуючи на глобальному рівні, мають прямий вплив на розвиток міст і міських систем (М. Кастельс). Пізнавальний інструментарій динамічної соціології та теорії мережевого суспільства розкриває можливість осмислити специфіку сучасних процесів (незавершеність, швидкоплинність, неміцність, транзитивність), що трансформують контури урбанізованого середовища на локальному і глобальному рівнях.

Останнім часом багато в чому завдяки впливу ідей А. Шюца в розумінні соціально-просторових відносин набуває поширення підхід, заснований на феноменологічній традиції, який дистанціюється від структурних трактувань, і вже на понятійному рівні використовує термін «життєвий простір». Слідом за П. Бергером і Т. Лукманом суб'єктивна повсякденна реальність стає головним наповненням соціально-просторових відносин для А. Турена [2; 3]. Звернення до феноменологічного опису універсальних структур повсякденного життя, образів, умовностей, символіки, предметного світу повсякденного існування дозволило відтворити історію розумових матриць, людських цінностей і сутностей.

Відправною точкою соціокультурного дослідження життєвого простору є цивілізаційна традиція, яка передбачає синкретизм, почуття цілісності буття, непереборне тяжіння до єдності істини, добра і краси (С. Булгаков, М. Бердяєв, І. Ільїн, П. Флоренський). Цивілізаційний підхід дозволяє аналізувати стійкі компоненти людської історії — антропологічні, етнічні, культурні, виявляючи циклічний характер динаміки соціокультурних систем, тісний взаємозв'язок окремих життєвих етапів і своєрідність кожного із них.

Соціальні виміри життєвого простору пов'язані з розробками Г. Зімеля [4] і П. Сорокіна [5], у яких простір служить полем соціальної взаємодії. Широкі можливості тлумачення відкриває трактування М. Вебера [6], що розглядає цивілізоване життя окремої людини як включену в нескінченний прогрес. Однак для сучасної наукової традиції М. Вебер виступає класичним представником «соціології часу», і його звернення до теми простору не набуло безпосереднього продовження. Те саме слід сказати і про концепцію простору Е. Дюркгейма, актуалізованої лише в новітніх дослідженнях.

Проблема просторових характеристик середовища та їх візуального сприйняття людиною інтенсивно розглядалася в етносоціології та антропології (Е. Хол, Д. Девіс, Р. Соммер, Дж. Голд, К. Раман, Ю. Медведков, Д. За-

мятін). Теоретичні висновки даних досліджень виявляються ефективними в осмисленні ціннісно-мотиваційних аспектів сучасних просторово-територіальних процесів, що включають такі детермінанти, як групове членство, індивідуальні здібності, економічні та політичні ресурси, соціальні канали, актуальні потреби, в осмисленні різноманітних «технік життя», процесів рішення завдань повсякденного буття, у вивченні «духу місця», «сенсу місця», ментальних станів.

Уявлення про місто як процес, пов'язаний з певною територією, узгоджується із загальними принципами і цілями інвайронментальної парадигми, методологічні основи якої були закладені Чиказькою школою «екології людини», що розглядала розвиток міського життя як еволюційний процес. Роботи в цьому напрямі були продовжені в 60-ті рр. ХХ ст. у рамках «екологічного комплексу» (О. Дункан, Л. Шноре, А. Хоулі).

«Нова інвайронментальна парадигма», що склалася у 70-х рр. ХХ ст., відроджує органістичні тенденції. Будучи вдосконаленим варіантом теорії систем, вона віддає перевагу сталому розвитку та аксіологічній практиці. Здійснивши зв'язок загальнотеоретичних, методологічних, екоаксіологічних, соціально-психологічних та інших напрямів, спираючись на наукові та світоглядні традиції, інвайронменталізм створив у своїх рамках основу для розвитку соціально-екологічних та екоософських теорій — біоцентризму, екологізму (А. Нейс, У. Фокс, А. Швейцер та ін.), концепції коеволуції, ноосфери (В. Вернадський, Н. Моїсеев, А. Назаретян, Н. Реймерс) [8].

У рамках інвайронменталізму відроджується теоретичне дослідження життєвого простору міста: вивчається взаємодія між локальними, регіональними та світ-системними процесами, увага фокусується не тільки і не стільки на технічному і функціональному аспекті урбанізації, скільки на соціальній нерівності, якості життя і сприйнятті оточення. Соціологи постмодерністського і постструктуралістського напрямів, солідаризуючись в окремих питаннях з інвайронменталізмом, вводять у дискурс теми культурної еволюції, солідарності, влади, етичних основ взаємодії суспільства та природи, в якому присутнє прагнення пов'язати сучасну технологію і традицію, раціональне пізнання з емоційним сприйняттям. При цьому дається дуже тонкий аналіз локальних систем, предметно-просторових форм і зацікавлений опис малих соціальних груп, що діють у своєму оточенні. Методологічним орієнтиром у сфері критичного осмислення культурного досвіду постмодерну служать роботи П. Козловські, Д. Харвея, П. Брандта, І. А. Бутенко, В. Г. Федотової та ін.

Важливим підходом до аналізу життєвого простору є синергетичний підхід, що враховує більш глибокий взаємозв'язок між минулим і майбутнім і який виходить із розуміння органічності систем середовища і субстратної

властивості середовища — всеосяжності. Його принципи представлені в роботах І. Пригожина, І. Стенгерс, С. Курдюмова та ін.

Наприкінці ХХ ст. виникає підвищений інтерес до інтегральної оцінки просторових концепцій зарубіжних дослідників та розробці вітчизняної соціологічної теорії простору міста (Л. Малес, Ю. Качанов, Ю. Г. Сорока, Т. Т. Заславська). Місто відображає специфіку «відокремленого» від хаосу оформленого буття, тієї особливої соціальності, яка передбачає диференційовану цілісність. Цей первинний досвід організації простору наділений емоційною виразністю, психічною наповненістю, семантичним значенням. Динаміка цього співвідношення відображає особливості ментального досвіду освоєння урбанізованого світу і закріплення в колективній свідомості уявлень про цілісний соціально-просторовий порядок міста.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На початку третього тисячоліття соціальний простір змінюється з небаченою швидкістю. Глобалізація економічного, інформаційного, культурного простору, стираючи масу кордонів, залучає людину у світовий життєвий простір, однак незважаючи на дані процеси проблема життєвого простору людини у місті не зникає, більше того, набуває нового звучання. Усе це ставить перед соціальними науками непрості завдання осмислення того, що відбувається, створення концепції сталого розвитку, побудови альтернативних моделей трансформації суспільства. У ХХ ст. унаслідок усвідомлення багаторівневості складної структури реального простору різними галузями знання було виділено безліч видів і форм простору. Сьогодні дослідники оперують поняттями «інформаційний простір», «культурний простір», «економічний простір», «політичний простір» тощо. Замість ієрархічної структури міста формується фрактальна. Тому подальший соціологічний аналіз нових форм життєвого простору сучасного міста є досить актуальним.

Виступаючи формою соціального простору, життєвий простір зберігає принципи і категоріальний апарат його теоретичних положень і переконливо демонструє власні аналітичні можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хаусхофер К. Геополитическая динамика меридианов и параллелей [Электронный ресурс] / Карл Хаусхофер. – Режим доступа: <http://www.geopolitics.ru/common/library.htm>.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
3. Турен А. Способны ли мы жить вместе? Равные и различные / А. Турен // Новая постиндустриальная волна на Западе / [под ред. В. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 134–156.

4. Зиммель Г. Как возможно общество / Г. Зиммель // Избранное. – Т. 2 : Созерцание жизни. – М. : Наука, 1996. – С. 509–549.
5. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество : [пер. с англ.] / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
6. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 495–545.
7. Бурдьё П. Практический смысл / П. Бурдьё ; [пер. с фр. А. Т. Бикбова, К. Д. Вознесенской, С. Н. Зенкина, Н. А. Шматко]. – СПб. : Алетейя, 2001. – 562 с.
8. Naess A. Man Apart and Deep Ecology: A Reply to Reed / A. Naess // Environmental Ethics. – 1990. – Vol. 12, Summer. – P. 42–54.

ПРИМЕНЕНИЕ КОНЦЕПТА ЖИЗНЕННОГО ПРОСТРАНСТВА В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ ГОРОДА

Шепеленко И. П.

В статье рассматриваются основные направления исследования жизненного пространства, которые представлены в западных и отечественных социологических теориях и социальных практиках. Акцент делается на исследовании следующих парадигм: структуралистская, структурно-функциональная, феноменологическая, эволюционная, инвайронментальная, синергетическая. Автор подчеркивает, что, выступая формой социального пространства, жизненное пространство сохраняет принципы и категориальный аппарат его теоретических положений и убедительно демонстрирует собственные аналитические возможности в исследовании такого типа сообществ, как город. Общие теоретические основания для исследования феномена города еще не выработаны, в силу чего большой комплекс данных о городских системах состоит из отдельных научных исследований разного свойства, сосредоточенных на каком-то одном аспекте. Темп и масштабы общественных трансформаций не позволяют выработать унифицированные критерии и описательные параметры, поэтому исследование жизненного пространства города актуальны.

Ключевые слова: *жизненное пространство, социальное пространство, городская среда, структурирование городского пространства.*

LIVING SPACE CONCEPT IN APPLICATION TO SOCIOLOGICAL RESEARCH OF A CITY

Shepelenko I. P.

The problem of living space is a relatively new problem staying at the crossroads of geopolitical theory, ecology, philosophy and sociology and all its areas and divisions (social philosophy, ontology, epistemology, hermeneutics, phenomenology, environmental sociology, social ecology). Within recent years it has been studied haphazardly, from dif-

ferent angles, from different perspectives and approaches, the main goal of which is to identify individual fragments of the phenomenon of human living space. Foremost, the living space was investigated in relation to the global transformations and geopolitical problems. The unique feature of the current situation is exacerbated difficulty of human existence in general and in specific regions, cities – in particular, due to explosive expansion of reform activities. Current dynamic transformation of social reality has made the topical area out of problem of living space, forcing a new look at it as a phenomenon that expresses the most important forms of social human being, and as a factor of change in society.

The term «living space» was introduced into scientific use by Karl Haushofer. This term continues to be used in the theory of geographical determinism and geopolitics to determine the synthesis of ideas of life and civilization. It is known, the state becomes the defining form of nation life in the concepts of geopolitics backbone element of a living space. In multiple works of classics of geopolitics, space is a continuously living body of ethnos which is able to change depending on state actions. The concept of «living space» and «social space» were introduced into scientific use by sociologist P. Sorokin. He used the terms to create the theory of social stratification and social mobility. Appearance of such scientific directions as «social topology», «sociology of space» convincingly demonstrates analytical capabilities of the category «space» in sociology.

The problem of spatial characteristics of environment and visual perceptions is intensively considered in ethnosociology and anthropology (E. T. Hall, D. Devis, R. Sommer, J. R. Gold). Theoretical conclusions of these studies are effective in understanding of value and motivational aspects of modern space-regional processes, including such determinants as group membership, personal abilities, economic and political resources, social channels, urgent needs, understanding of various «techniques of life», processes of meeting challenges of everyday life, in the study of «spirit of place», «sense of place» mental states.

Understanding of a city as a process, which is associated with a particular territory, agrees with principles and objectives of environmental paradigm. Methodological foundations of this paradigm were laid by the Chicago school of «human ecology», which examined the development of urban life as an evolutionary process. An important approach to the analysis of living space is synergistic approach addressing deeper relationship between past and future, and that comes from the understanding of the environment and organic substrate properties of the medium – comprehensiveness.

Nowadays, understanding of the concept of living space is carried out on the basis of interdisciplinary research by sociologists, philosophers, economists, architects, environmentalists and representatives of different social paradigms and theories.

At the end of XX century it become of great interest of integrated assessment of spatial concepts of foreign researchers and development of national sociological theory of space of a city.

At the beginning of the third millennium social space changed with unprecedented speed. Economic, informational and cultural space globalization erased a great number of boundaries, attracted people into the world of living space. However, despite these

processes the problem of human living space in a city remained, and moreover, it took on a new meaning. It poses on social sciences difficult tasks of understanding of what is happening, creating the concept of sustainable development, construction of alternative models of transformation of the society. In the twentieth century as a result of awareness of a complex structure of real space in the various branches of knowledge, many types and forms of space were identified. Nowadays, researchers use the terms such as «information space», «cultural space», «economic space», «political space», etc. Instead of the hierarchical structure of a city the fractal structure was formed. Being a form of a social space, the living space keeps the main principles and categories of its theoretical principles and it clearly shows their analytical capabilities.

Therefore, further sociological analysis of new forms of living space of a modern city is very important.

Key words: living space, social space, urban environment, structuring urban space.

УДК 32.019.5

М. Ю. Куц, аспірантка

МЕРЕЖНІ ВІЙНИ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Специфічним видом інформаційних війн є мережні війни, які поступово витісняють традиційні війни. Інформаційні війни притаманні для суспільств постіндустріального типу. Об'єктом впливу стає розум супротивника, а не просто тіло, як це було у попередніх типах війн. Аргументовано, що інформація для такої війни може бути як метою, так і зброєю. Розвиток комунікаційних технологій сприяє переходу від затратної та чисельної за жертвами війни до мережної війни, яка є набагато вигіднішою та легшою. Наведено основні види сучасних мережних війн, виявлено їхні базові характеристики.

Ключові слова: мережна війна, інформаційна війна, постіндустріальне суспільство, Інтернет, глобалізація.

Актуальність проблеми. Актуальність дослідження проблематики мережних війн обумовлюється насамперед стрімким розвитком технологій та комунікацій, появою інформаційного суспільства та розвитком глобалізаційних процесів. Мережні війни, що поширюються в мережі Інтернет, є специфічним видом інформаційних війн. Інформаційні війни (як і мережні війни) притаманні для суспільств постіндустріального типу.